
Mirko Juraj MATAUŠIĆ, Zagreb

UVJETI NASTANKA I POČECI KATOLIČKOGA TISKA

Katolički tisak nastaje u 19. stoljeću u velikoj mjeri kao odgovor na izazov liberalizma i razvoj građanskoga društva. Crkva ujedno otkriva mogućnosti tiska u naviještanju evanđelja i u pastoralnom radu. Kako je temeljni problem Hrvata u to vrijeme nacionalna ovisnost, mnogi crkveni ljudi izbjegavaju u javnosti naglašavanje katolištva da se ne bi pojačale podjele u narodu, nego ulažu svoj rad i sredstva u projekte od općega interesa. Tako podupiru svjetovne novine i časopise i/ili surađuju u njima. Ako se izdaju listovi izrazito katoličkoga značaja, onda oni ili služe unutrašnjoj komunikaciji klera, ili napretku školskoga pedagoškoga rada, ili vjerskoj pouci naroda, a u rubnim hrvatskim pokrajima nastoje buditi nacionalnu svijest Hrvata te narod uzdizati kulturno i gospodarski. Izuzetak je list koji povezuje katolištvo s određenom političkom opcijom. Osim malih pučkih mjesečnika, katolički tisak nije postizao onu popularnost i onolike naklade kakve su postizali liberalni listovi, jer je bio ograničen mnogim obzirima. Ali ni Crkva se nikad nije riješila svoga temeljnog nepovjerenja prema periodičnom tisku, pa i nije nikad stupila na to područje s dovoljno ljudi i materijalnih sredstava. Stoga Crkva na području upotrebe suvremenih medija još uvijek nije rekla posljednju riječ i nema razloga da u tome u budućnosti ne bude uspješna.

Katolički tisak nastaje u 19. stoljeću uglavnom kao odgovor na izazove koje je pred Crkvu stavilo idejno strujanje liberalizma, te razvoj građanskoga društva i njegove posljedice. U manjoj je mjeri taj razvoj značio iskorištavanje mogućnosti koje periodični tisak pruža za naviještanje evanđelja i za pastoralni rad. Kako je periodični tisak, posebno dnevne novine i popularni časopisi proizvod novoga društva, katolički tisak ima uspjeha onda i ondje kada i gdje kršćani shvaćaju nove odnose, te se primjereno uključuju u njih. No, u Crkvi postoje jaki otpori kako civilnom društvu tako i njegovom tisku, pa onda ne uspijeva primjerena uporaba toga tiska za potrebe naviještanja i pastoralala.

Liberalizam, civilno društvo i tisak

Liberalizam, kao vrlo široko idejno strujanje koje uključuje prosvjetiteljstvo i pozitivizam, duhovni je temelj društvenih promjena u Europi počevši od 17. stoljeća, a vrhunac doživljava u 19. stoljeću. Te ideje ruše stari feudalni društveni poredak i stvaraju novi, građanski. Jedna od bitnih oznaka staroga poretka bilo je hijerarhijsko, »descendentno« opravdanje vlasti. Vlast dolazi od Boga, kraljevi i carevi svoju službu dobivaju *po milosti Božjoj (Rex Dei gratia)*. Novi liberalno-demokratski oblik vladavine utemeljuje svoju legitimnost na suverenosti naroda. Vlast dolazi od naroda, a legitimira se izborima. Narod postaje suveren, mora odlučivati na izborima i referendumima. Da bi mogao odlučivati, mora biti obrazovan i informiran. Stoga prosvjeta i informativni sustav dobivaju nezamjenjivu ulogu.¹

S liberalizmom je povezan i individualizam. Važan postaje pojedinac sa svim svojim osobinama, svojim sposobnostima, znanjem, jezikom i kulturom. Ljudi koji se u jezičnom i kulturnom sustavu međusobno razumiju, stvaraju nacionalne zajednice, koje se udružuju da bi ostvarivale svoje interese. Nacionalna sloboda i samostalnost postaju vrhovne kolektivne vrednote. Prosvjeta pomaže da se one ostvare. Prosvjetom k slobodi! bilo je geslo biskupa Strossmayera.

Možda je u Hrvatskoj kao rijetko gdje vidljivo kolika je bila važnost periodičnoga tiska. *Novine horvatske-slavonske-dalmatinske* i *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* što ih je izdavao Ljudevit Gaj, postavile su temelj duhovnom ujedinjenju koje je bilo potrebno da Hrvati postanu moderna nacija, da bi oživotvorili jezgru kulturnoga, a time i nacionalnoga jedinstva, zajednički jezik i književnost.²

Da bi mogli ostvarivati svoje interese, ljudi se udružuju u različite udruge i saveze. Tu su najprije političke stranke, koje artikuliraju političke interese i bore se za vlast. No, postoji i cijeli niz drugih i drukčijih udruga, ekonomskih, kulturnih, stručnih, zabavnih, koje u svojoj cjelini predstavljaju prirodni društveni sustav u kojem trebaju stvoriti ravnotežu interesa. Država u tome vrši arbitražu i pomaže da se ta ravnoteža uspostavi.

Mnoge od tih udruga i saveza, prvotno političke stranke, već prema svojoj naravi i cilju, upotrebljavaju periodični tisak zato da bi proširile svoje ideje, artikulirale svoje stavove i interese, pridobile nove pristaše i proširile utjecaj.

¹ Usp. Hugo HANTSCH, *Die Geschichte Österreichs*, Sv. 2, Styria 1967, str. 381.; usp. *Lexikon für Theologie und Kirche* (LThK), Herder, Freiburg 1961, sv. 6., stupac 1007-1008

² To ujedinjavanje imalo je ipak velikih zapreka i teškoća, pa se može reći da se proces završava tek krajem 20. stoljeća, kad Hrvati ostvaruju svoju nacionalnu državu. I taj su cilj uvelike omogućili mediji, posebno novine, radio i televizija, jer su duhovno ujedinili sav narod na njegovu teritoriju. No, dolazi vrijeme kad nacionalnost prestaje imati ono značenje koje je imala u vrijeme liberalizma.

Na ekonomskom području liberalizam zastupa slobodno tržište,³ pa tako i tisak postaje roba; da bi se pokrenula proizvodnja novina, potreban je kapital koji se opet prodajom novina i reklama umnožava. U tom se kontekstu osnivaju i tiskovna društva, kao dioničarska društva, organizirana u duhu liberalizma, kao ekonomska poduzeća. Informacija nije više (samo) neka idealna vrijednost, nego roba koja se prodaje. Odatle dolaze i negativne pojave u tisku koji, u želji da bude što interesantniji, sve više teži za senzacijama i skandalima da bi pridobio publiku i zaradio što više novaca. Nije više u prvom planu istina, nego materijalna dobit koja se može steći i širenjem poluistina ili laži.

Crkva u civilnom društvu

Naravno da Crkva ima opravdane zamjerke i ne može se složiti s takvom ulogom medija. No, ona ima poteškoća i s cijelim građanskim društvom. Crkva tom novom idejno-društvenom sustavu smeta. Ona je hijerarhijska i podržava, barem u početku, feudalnu hijerarhijsku strukturu vlasti, pa ima problema s demokracijom. Ona ima svoj univerzalni jezik, latinski i organizacijski je internacionalna, pa treba vremena dok se svećenstvo počne identificirati s uskim nacionalnim interesima pojedinih naroda. Papinska država, središte katolištva, smeta talijanskom nacionalizmu koji želi ujediniti sav teritorij na kojemu žive ljudi što govore talijanskim jezikom. Kod nas liberali žele da se katolička Crkva ugleda na pravoslavnu koja je nacionalna, a zbližavanje obiju crkvi olakšalo bi nacionalno jedinstvo južnoslavenskih naroda u duhu ilirstva ili kasnijega jugoslavenstva. U pozadini toga je činjenica da je liberalizam sklon ateizmu ili, pak, u najboljem slučaju priznaje neku vrst deizma, te su mu sve vjere iste, a privatna je stvar svakoga čovjeka što će vjerovati i hoće li uopće vjerovati.

Crkveni nauk utemeljen na objavljenoj vjeri nije spojiv sa znanstvenim pozitivizmom, koji traži eksperimentalnu verifikaciju svake tvrdnje. Moral se više ne utemeljuje na vjerskim učenjima, nego na naravnom razumu, građanskom osjećaju časti i konvenciji.⁴

Utilitaristički pristup životu, koji propovijeda napredak, osobno ostvarenje pojedinca i blagostanje, dolazi u sukob s kršćanskim duhom pokore i samozataje. Ako predstavnici crkvene hijerarhije ne žive baš u tom duhu, onda je to liberalnom tisku povod za kritiku i optužbe.

S druge strane: Crkva je tisućljetna organizacija, čvrsto i duboko utemeljena u vjeri i običajima naroda. Ne može je se dokinuti, ali joj

³ *LThK*, ibidem

⁴ HANTSCH, ibidem

liberalizam nastoji sustavno potkopavati temelje egzistencije. Kako je za liberalizam vjera privatna stvar svakoga čovjeka, vanjske se manifestacije vjere potiskuju iz javnoga života. Vjeru i Crkvu nastoji se omalovažiti, marginalizirati, njezino sudjelovanje u javnim poslovima proglasiti nelegitimnim. Takvi se stavovi šire na različite načine, a najviše putem periodičnoga tiska. U širim slojevima, ukoliko su pismeni, ti napadi stvaraju u najmanju ruku indiferentizam, ravnodušnost prema vjeri. Ljudi sve više žive kao da Boga, vjere i Crkve nema.

Da bi se obranila i da bi mogla djelovati u tom novom društvenom sustavu, Crkva se mora prilagoditi i djelomično organizirati na način novoga društva. Crkvena struktura, označena organizacijski biskupijama i župama, izvan je društvenog sustava i, ako se kao takva pojavljuje na političkoj i društvenoj sceni, naziva se to zlorabom vjere u političke svrhe – klerikalizmom.

Stoga se članovi Crkve, sada kao građani, počinju udruživati, da bi u društvu zastupali svoje interese. Tako nastaju političke stranke kršćanskoga predznaka, te različite udruge i širi savezi katoličkih pokreta u europskim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, nešto kasnije nego u drugim zemljama. To doduše liberalna propaganda također naziva klerikalizmom, ali takvom organiziranju i djelovanju kršćana ne može odreći legitimnost sa stajališta civilnoga društva. I te različite katoličke asocijacije upotrebljavaju tisak kao sredstvo iznošenja i zastupanja svojih ideja i interesa, a Crkva sve više prepoznaje mogućnosti tiska u pastoralnom djelovanju i navješćivanju evanđelja.

Periodični tisak, novine i časopisi, postaje prvorazredno oružje društvenoga djelovanja. Postaje »četvrta ili peta sila«, velesila. Don Ivo Prodan, urednik Katoličke Dalmacije piše da je periodični tisak »top misli«, »oštra sablja, najglasnije truba«. »Tisak gradi i mijenja jednakom lakoćom najmanje države kao i velika carstva, ili ih ruši; sije ideje i s njima djela. To on čini dnevno... jer ne govori samo blagdanom mnoštvu omeđenom s četiri zida ... Čitateljstvo tiska je dnevno, nebrojeno i neograničeno«⁵

Ta sila u rukama liberala bespoštedno kritizira Crkvu, a Crkva se istim sredstvom brani. Više ili manje dobiva se dojam da je ugroženo kršćansko društvo kao cjelina i da Crkva postaje jedna od interesnih zajednica – doduše najveća, ali u pravnom pogledu jednaka drugima – u novom civilnom društvu.

⁵ *Katolička Dalmacija*, 10(1883), od 7. lipnja.

Nacionalno pitanje i idejna borba

Kod nas je taj protucrkveni duh u novinstvu najjače došao do izražaja 1848. godine, a i kasnije je izbijao više ili manje. No ipak ne onom žestinom koja je bila uobičajena u Europi, pa i u susjednoj Sloveniji.

Tome je prvi razlog u činjenici da kod nas nije bio riješen nacionalni problem, nismo imali nacionalne slobode. Taj je nacionalni problem zasjenio i idejne i socijalne sukobe (sve do naših dana). Ti su se sukobi stižavali radi toga da se ne povećaju podjele u nacionalnim redovima, te da se tako ne ugroze osnovni nacionalni interesi.

Kad se idejna borba ipak vodi, onda je to na visokoj razini, na razini klera i laičke inteligencije. Narod je većinom nepismen i neprosvijećen, tradicionalno religiozan. No polako se po selima uvodi osnovno školovanje, razvijaju se zanati a raste i broj inteligencije. Za Crkvu nastaje velik problem što se ta inteligencija pod utjecajem liberalnih ideja polako otuđuje od Crkve, te je ona prisiljena reagirati.

Među svećenstvom se u Hrvatskoj javljaju dvije struje i dva pristupa problematici nastaloj s liberalizmom:

Jedni žele sukob i rat s liberalima i prosvjetiteljima do istrebljenja, jer smatraju da će u tom sukobu pobijediti, ne samo zato što zastupaju božansku istinu, nego i zato što je – po njihovu mišljenju – kler još uvijek intelektualno i materijalno dovoljno jak da se može suprotstaviti laičkoj inteligenciji koja je često siromašna i ekonomski ovisna.⁶

Drugi dio svećenstva je pomirljiv, prepoznaje u onom što liberalizam nudi istinske vrednote i prihvaća to u svoj sustav vrednota (patriotizam, ustavni poredak, prosvjetni optimizam, autonomiju profanoga područja u znanosti i ekumensko nastojanje na religioznom području). Time se već otupljuje oštrica sukoba, posebno zbog toga što je taj dio svećenstva dominantan u gotovo cijeloj drugoj polovici 19. stoljeća.

Budući da kod nas nema jakoga građanskoga sloja, nositelji liberalizma i građanskoga duha u velikoj su mjeri ovisni o crkvenim ljudima koji uz naobrazbu i utjecaj na narod imaju finacijska sredstva te podržavaju glavne nacionalne projekte, naročito na kulturnom i prosvjetnom području.

Tipično je svjedočanstvo za takav odnos građanstva i klera pružio Ljudevit Gaj. On je najprije nastupao antiklerikalno. No vrlo je brzo uvidio da u kleru ima malo protivnika, dapače da je posebno među mladim i nižim klerom stekao ne samo simpatizere nego i dobre suradnike, a najviše kupce svojih novina. Tako je u jednom trenutku morao priznati da je hrvatsko svećenstvo

⁶ Jedan župnik biskupie zagrebačke, *Pomozi Bože!* u *Katolički list* 9(1849), str. 68.

njegove listove, *Novine* i *Danicu*, ne samo držalo (tj. redovito kupovalo) nego i držalo.

Simbol i nositelj pozitivnog odnosa klera prema laičkoj građanskoj inteligenciji je biskup Josip Juraj Strossmayer sa svojim suradnikom Franjom Račkim i krugom svećenika koji ih podržavaju i slijede. To je tzv. »narodno svećenstvo«. Ono prihvaća ideje liberalizma koje su spojive s evanđeljem te se *zajezira u radu za opće dobro i nacionalne interese*. Strossmayer idejno i financijski podržava nacionalne kulturne projekte i pomaže školovanje mladih ljudi.

Ne uvijek iznova kler doživljava i razočaranje, jer građanski političari ~~ne~~ iskoristiti njegove usluge za postizanje političkih ciljeva, a kad se ti ~~politički~~ ciljevi postignu, kler se obično isključuje od odlučivanja ili se donose ~~odluke~~ koje kler doživljava kao štetne.

Dio klera, posebno spomenuto »narodno svećenstvo«, sklon je takve ~~poruke~~ gdje koji antiklerikalni natpis ili javni govor, okarakterizirati kao incidente i ne zbog toga povlačiti radikalne poteze, dok s godinama raste broj onih koji se povremeno osjećaju prevarenima te su skloni povući svoju suradnju iz zajedničkih institucija u kojima dominira liberalna inteligencija, te ~~poraditi na organizaciji~~ *svjesnih katolika za spas kršćanske vjere u narodu*. Prve inicijative u tom smjeru dolaze zbog razočaranja klera u suradnji s laicima.

Prvi primjer je već spomenuti Gaj. Premda je Gaj u mlađem svećenstvu, koje je već od svojih studentskih dana, od početka tridesetih godina s oduševljenjem prihvaćalo njegove ideje i podržavalo njegovo djelovanje, ipak je na velikom narodnom zboru 25. ožujka 1848. godine, na kojem je imao glavnu riječ, među zahtijevanja naroda stavljeno i ono o ukinuću celibata, što je napravilo velikih neprilika, sve dotle da je na godinu dana bilo zatvoreno zagrebačko bogoslovsko sjemenište.⁸

Prvi katolički listovi

Kao odgovor na događanja tih godina zagrebački biskup Juraj Haulik osniva 1849. godine prvi crkveni periodični list: *Katolički list zagrebački*. List je nastao zbog toga da bi se uspostavio forum na kojem će se pretresati sva aktualna pitanja među svećenstvom, ali radi toga – kako se ističe – da katolici, koji nisu za destruktivne reforme Crkve, imaju gdje iznositi svoje ideje, kao i za

⁷ Ljudevit GAJ, *Očitovanje*, u *Katolički list* 6(1856), Usp. Viestnik, *Iz Zagreba*, u *Katolički list*, 44(1862), str. 350

⁸ Usp. Franjo Emanuel HOŠKO, *Zagrebački bogoslovi u vrijeme preporoda*. u *Croatica Christiana Periodica*, 3(1979), br. 4, str. 176.

obranu vjere.⁹ List izlazi tjedno, uređuju ga zagrebački profesori teologije i kanonici Prvostolnoga kaptola. Donosi teološke rasprave (često u puno nastavaka), dopise iz hrvatskih krajeva i vijesti iz Crkve diljem svijeta, ali i svjetovne vijesti. Haulik je za uzdržavanje lista osnovao zakladu od 20.000 forinti, koja je donosila kamate koje su urednici koristili da bi se pokrila razlika između troškova i dobitaka od prodaje. List izlazi do 1945. godine, s prekidom 1853. godine, kad je došao u sukob s apsolutističkim režimom, pa je godinu dana bio obustavljen. Podržao je, naime, crkveni otpor državnom uplitanju u crkveni život i poslove.¹⁰

Ustavno razdoblje šezdesetih godina u znaku je velike suradnje na kulturnom području i velike kontroverze na političkom. Dok se političari odlučuju hoće li Hrvatska ići u Carevinsko vijeće ili ne, na kulturnom se polju posvećuje velika pažnja školstvu, tako se osnivaju i prvi časopisi koji bi trebali unaprijediti pedagoški rad učitelja. Tu je najprije stručni pedagoški časopis *Napredak*,¹¹ u osnutku kojega sudjeluje svećenik Stjepan Novotny. Časopis kasnije zastupa ideju školske reforme koja bi trebala izuzeti školu ispod crkvene uprave. Kad je nakon nagodbe 1867. godine u Austriji donesen novi školski zakon, počinje rasprava o školskom zakonu u Hrvatskoj. Učitelj Franjo Klaić osniva pedagoški list *Školski prijatelj* u kojem zastupa opciju koja bi osigurala veću prisutnost Crkve u školskom sustavu i intenzivniju suradnju svećenika i laika.¹²

U duhu liberalizma nastaju velike promjene u Europi. Godine 1870. ujedinjuje se Njemačka pod vodstvom protestantske Pruske. Tada počinje tzv. »Kulturkampf«, kojim Bismarck želi slomiti kralješnicu njemačkom katolicizmu. Njemački se katolici organiziraju, te među ostalim osnivaju diljem njemačkih zemalja tiskovna društva i izdaju listove preko kojih vode oštru borbu s liberalima, punu polemika i bespoštednih sukoba. U tome su posebno angažirani mladi svećenici, koje nazivaju »kapelani hajkači« (Hetzkapläne). Crkva taj protivnički tisak naziva »lošom štampom«, dok je za vlastiti tisak »dobra štampa«.¹³ U to vrijeme i u Hrvatskoj je osnovano književno Društvo

⁹ Proglas i pretplatni poziv na zagrebski katolički list, *Katolički list zagrebački*, 1849, Nr. 49, str. 386.

¹⁰ Neoapsolutizam je bio nepopularan režim, pa su čak i crkveni krugovi bili nezadovoljni. Režim u toj situaciji želi pridobiti Crkvu, pa sklapa Konkordat kojim se dokida jozefinistički sustav upravljanja Crkvom, a Crkva dobiva neke pogodnosti, npr. upravu osnovnim školstvom. No, to Crkvi nije donijelo velike koristi, jer je Konkordat nakon pada apsolutizma postao razlogom napada na Crkvu.

¹¹ *Napredak*. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Izdavači: Stjepan Novotny, F. Mlinarić, F. Vukasović, V. Marik; urednik S. Novotny, izlazi dvaput mjesečno 1859. – 1945. godine.

¹² *Školski prijatelj*. Časopis za promicanje pučkog školstva, izlazi dvaput mjesečno u Zagrebu od 1868. do 1876. godine.

¹³ Fenomen katoličkoga tiska u sukobu s liberalizmom u Njemačkoj oširno je obradio Michael SCHMOLKE, *Die schlechte Presse. Katholiken zwischen »Katholik« und »Publik« 1821 – 1968*. Muenster 1971.

sv. Jeronima koje ne izdaje periodiku, nego knjige i pučki kalendar te nastoji svojim poučnim izdanjima prodrijeti među puk.¹⁴

U isto se vrijeme ujedinjuje Italija, pri čemu se dokida papinska država koja stoji na putu talijanskoga nacionalnog jedinstva. Tvrdi stavovi pape Pija IX povećavaju animozitet talijanskih liberalno nacionalnih krugova protiv Crkve, što u Italiji potiče osnivanje katoličkoga tiska.

Po uzoru na Italiju¹⁵ i u Hrvatskoj se javlja inicijativa organizacije jednog katoličkog dnevnika.¹⁶ Uređivanje je ponuđeno Eugenu Kvaterniku, koji je to odbio, misleći da bi bolje bilo kad bi katolički dnevnik uređivao svećenik. No inicijativa u Zagrebu ne nailazi na značajan odjek. Ideološka borba nije se mogla razviti u Hrvatskoj i zato što su katolički svećenici bili zapravo vrlo aktivni u postojećim listovima, kao suradnici, kao urednici¹⁷ ali i kao suizdavači ili suvlasnici listova.

Ipak te, 1870. godine, nastaju vrlo vrijedne inicijative izvan Zagreba:

U Istri nastaje list *Naša Sloga*, koji osniva i kasnije podržava biskup Dobrila.¹⁸ Taj list odigrao je bitnu ulogu u očuvanju hrvatstva i katolištva u Istri. Talijanski nacionalisti, naime, budući da su u sukobu s Papom, nastupaju s liberalističkih, anticrkvениh pozicija. Kler nosi preko *Naše sloge* akciju političkog osvješćivanja i gospodarskog uzdizanja hrvatskoga puka. Pritom se nalazi u neugodnoj situaciji, jer ima i vjernika talijanskoga jezika, koje svojim angažmanom oneraspoložuje. Zato istarski svećenici posebno nastoje odgojiti laičku inteligenciju. S druge strane, boreći se za nacionalne interese hrvatskoga naroda, svećenstvo ulazi u neku ruku u ulogu srednjega sloja i djeluje u okvirima koje je nametnuo liberalizam.

¹⁴ Usp. Josip BUTURAC, *Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima ili sv. Ćirila i Metoda 1868 – 1968*, Zagreb 1962.

¹⁵ U Italiji je 1860. godine bilo sedam katoličkih dnevnika, dok im je 1874. godine broj već narastao na 18. Uglavnom su ih uređivali svećenici te su bili klerikalnoga usmjerenja. Usp. Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve*, Zagreb 1987, Sv VI/I, str. 690.

¹⁶ Inicijativa se pripisuje Mihovilu Pavlinoviću (usp. K. Šegvić, O životu i radu Hrvatskoga politikai revolucionara Eugena Kvaternika, Zagreb 1921, str. 57). Pavlinović se doduše jedno vrijeme intenzivno dopisivao s Kvaternikom, no iste godine (1870) nije podržavao osnutak Katoličke Dalmacije, pa to teško spojivo jedno s drugim. Usp. Tereza Ganza ARAS, *Mihovil Pavlinović u sukobu između klerikalizma i liberalizma*, u zborniku: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, 1990. str. 106. Usp. u istom zborniku: Marijan DIKLIĆ, *Odnosi između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana*, str. 128 i sl.

¹⁷ Npr. don Juraj Bjankini bio je urednik zadarskog »Narodnoga lista« od 1871. do 1918. godine, a poznato je da je don Miho Pavlinović bio jedan od osnivača i više godina glavnim suradnikom toga lista. Usp. *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb 1925, str. 28. *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 1983. sv. 1, str. 747.

¹⁸ *Naša sloga*. Poučni, gospodarski i politički list. Izdavač i urednik Ante Karabaić, izlazi od 1870. do 1915. godine u Trstu i Puli, prvih godina dvaput mjesečno, od 1883. godine tjedno, a od 1900. do 1902. godine dvaput tjedno.

Slična je situacija i u Bačkoj. Ondje Ivan Antunović, također 1870. godine, pokreće u **Kaloči** *Bunjevačke i šokačke novine* s literarnim prilogom *Bunjevačka i šokačka vila*. List izlazi svega nekoliko godina,¹⁹ ali je odigrao bitnu ulogu u nacionalnom osvješćivanju Hrvata u tim stranama. Ova akcija nacionalnoga osvješćivanja Hrvata događa se pod utjecajem Crkve te dovodi do idejnog sukoba s mađarskim liberalnim nacionalizmom. Budući da su Hrvati ovdje povezani s Crkvom, dobivaju konzervativnu »etiketu«, iako u biti žele za Hrvate ono isto dobro koje mađarski liberali hoće za Madare. Tako se u Hrvatskoj po sebi liberalni cilj, buđenje i čuvanje hrvatske nacionalne svijesti, povezuje s vjernošću Katoličkoj crkvi koja je bitno označila hrvatsku povijest i sada štiti njegove izvorne interese.

U **Zadru** mladi svećenici, poput radikalnih njemačkih kapelana, osnivaju polemički list *Katolička Dalmacija*,²⁰ koji najprije izlazi na talijanskom jeziku i kao protivnike ima talijanske liberalne iredentiste koji Crkvu napadaju zbog nacionalističkih razloga, te nastupaju s pozicija naprednjaštva. Potkraj desetljeća, kad uredništvo preuzima dubrovački svećenik don Ivo Prodan, list prelazi postupno na hrvatski. Prodan prvi povezuje Starčevićovo pravaštvo s katolištvom. U Katoličkoj Dalmaciji i u drugim svojim listovima i publikacijama Prodan vodi oštru borbu protiv talijanaša i političkih Srba koji u to vrijeme napuštaju suradnju s Hrvatima u narodnom preporodu, te posežu za Dalmacijom.

U tu skupinu listova ide i *Sriemski Hrvat*²¹ što su ga od 1878. godine u Vukovaru izdavali svećenici Đakovačke biskupije. On također brani katolištvo protiv liberalizma, te hrvatstvo protiv sve jačeg prodora srpstva. Posebno se bavi i problemima gospodarstva malih obrtnika koji su sve ugroženiji prodorom industrijske robe.

Godine 1873. Narodna stranka nastupa u Hrvatskoj na izborima. Uz podršku svećenstva dobiva većinu u Saboru i preuzima vlast. Već sljedeće, 1874. godine, vlada narodne stranke pod vodstvom Ivana Mažuranića provodi školsku reformu, kojom su mnogi svećenici nezgodoljni. Crkva gubi isključivu upravu nad osnovnim školstvom, premda zadržava udio u školskoj upravi, vjeronauk i kontrolu moralnoga odgoja djece. Te godine iz svećeničkih redova dolazi inicijativa da se osnuje jedan katolički dnevnik, kojim bi se svećenstvo

¹⁹ *Bunjevačke i šokačke novine*. Izdavač i urednik kanonik Ivan Antunović. List izlazi tjedno u Kaloči od 1870. do 1872. *Bunjevačka i šokačka vila*. Poučni, gospodarski i politički list. Izlazi tjedno kao prilog Bunjevačkih i šokačkih novina, od 1871. do 1876. godine.

²⁰ *La Dalmazia cattolica*. Giornale religioso-politico-economico-letterario, izlazi u Zadru od 1870. do 1898. *La Dalmazia cattolica* / Katolička Dalmacija, od 1878. do 1879, *Katolička Dalmacija*, od 1880. do 1898. Do 1877. godine izlazi tjedno, a poslije toga dvaput tjedno.

²¹ *Sriemski Hrvat*. List za politiku, pouku i zabavu. Izdavač je Katoličko hrvatsko tiskovno društvo iz Vukovara. Izlazi od 1878. do 1887; do 1881. godine izlazi jednom a kasnije dvaput tjedno.

moglo braniti i zastupati crkvene interese. U krugovima koji pokreću tu inicijativu ističe se da svećenstvo više nema prijatelja ni u Saboru, ni u novinstvu. Međutim, inicijatori nisu dovoljno jaki da bi mogli sami pokrenuti dnevnik, a biskupi – čini se – nisu to podržali ni idejno ni materijalno.²²

Nekoliko godina kasnije dolazi ipak do suradnje između svećenika i laika (učitelja) koji od 1877. godine zajednički izdaju i uređuju pedagoški list *Hrvatski učitelj*.²³ Suradnja je bila uzorna, list kvalitetan, čitateljstvo brojno; sve su škole bile pretplaćene na taj časopis. No pred kraj stoljeća dolazi do sukoba, list prestaje izlaziti, a *Kršćanska škola*, časopis koji bi trebao nastaviti iste tradicije, postiže jedva četvrtinu naklade.

Sedamdesetih godina počinje u Zagrebu izlaziti još jedan važan list, jer je bio namijenjen puku: *Glasnik sv. Josipa*,²⁴ mjesečnik maloga formata za zabavu i pouku jednostavnih vjernika, koji su tek naučili čitati, pun malih poučnih člančića, pjesmica i pričica vjerskoga i zabavnog sadržaja. Postiže brzo relativno veliku nakladu, o prijelomu stoljeća 5.000 primjeraka. Iza tog lista stoji dr. Josip Stadler, tadašnji duhovnik samostana sestara milosrdnica i profesor na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, koji će kasnije kao vrhbosanski nadbiskup biti začetnik cijelog niza katoličkih listova u Bosni nakon što je ova zemlja došla pod austrijsku upravu.

Inače u Bosni i Hercegovini do toga vremena bilježimo samo jedan katolički pokušaj izdavanja periodičnoga lista *Bosanski prijatelj* fra Ivana Franje Jukića, koji gotovo i nema vjerski nego prvotno prosvjetiteljski značaj.²⁵

Uspjesi i neuspjesi

To su bili glavni katolički listovi do vremena kad se pojavljuje *Glasnik biskupie dakovačke i sriemske*. Očito je njihov nastanak temeljno bio potaknut i omogućen novim vremenom u kojem periodični tisak dobiva sve veće značenje, zbog novih društvenih odnosa i zbog veće pismenosti stanovništva u kojem se polako povećava čitalačka publika. No neposredni povodi nastanka tih listova bili su različiti.

²² Tadašnji urednik Katoličkoga lista, kasniji zgrebački nadbiskup Juraj Posilović tuži se 1874. godine da nije dobio podršku od uglednih ljudi iz Crkve za osnutak katoličkog dnevnika te da mu treba hrabrosti da bi u javnosti zastupao katolička načela. Opširnije o tome M. J. MATAUŠIĆ, *Odnos Katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848. – 1900.* u: *Bogoslovna smotra*, 1985, br. 1-2, str. 196 – 216.

²³ *Hrvatski učitelj*. Časopis za školu i dom (1877. – 1885.), *Časopis za srednje i pučke škole* (1886. – 1895.)

²⁴ *Glasnik sv. Josipa*. Zabavno-poučni mjesečni list za puk katolički. Izlazi u Zagrebu od 1873. do 1945. jednom mjesečno.

²⁵ *Bosanski prijatelj*. Časopis sadržavajući potrebite, korisne i zabavne stvari. Izišla su ukupno četiri sveska: 1/1850, 2/1861, 3/1861 i 4/1870.

Najprije su tu *Katolički list zagrebački* i *Katolička Dalmacija* koji imaju prvotno idejnu pozadinu nastanka, naime konfrontaciju s liberalizmom koji je ugrozio stari poredak i Crkvu. *Katolički list* želi, k tome, svećenstvu pružiti forum za raspravu o aktualnim pitanjima teologije i drugih područja znanosti i života, dok *Katolička Dalmacija* vrlo brzo dobiva i vrlo jasnu političku ulogu.

Listovi u pokrajini: *Naša sloga*, *Bunjevačke i šokačke novine* i *Sriemski Hrvat* imaju najprije politički motiv, jer žele probuditi nacionalnu svijest Hrvata u rubnim područjima nacionalnoga teritorija, te ih politički i gospodarski ojačati. Katolički predznak dobivaju zato što ih izdaju i uređuju svećenici i što kao protivnike hrvatskih nacionalnih interesa imaju mnogo žešće liberale u drugim narodima. Tako Hrvati dolaze u položaj da svoj napredak moraju braniti vjernošću tradiciji, jer što je za Mađare, Talijane, Srbe bilo napredno – naime proširenje njihova nacionalnog teritorija i jačanje njihove nacije – to je za Hrvate bilo štetno, pa prema tome natražno.

Treći motiv koji pokreće katoličke izdavače jest afirmacija i širenje katoličke vjere u puku, kao što je to bilo slučaj kod *Glasnika sv. Josipa*. Treba naglasiti da su takvi listovi bili najupješniji, te su u ono vrijeme postizali i najviše naklade uopće.²⁶

Konačno su tu i stručni časopisi koji imaju kao cilj promicanje katoličkih interesa na stručnom području, kao npr. pedagoški listovi *Napredak* i *Školski prijatelj*. *Napredak* u prvom planu ima struku, dok *Školski prijatelj* osim struke ima i interese Crkve na području školstva. *Hrvatski učitelj* postiže za vrijeme od dvadesetak godina sklad i slogu koji bi uvijek bili poželjni na takovažnom području kao što je školska naobrazba i odgoj.

Kad se usporedimo s drugim narodima, moramo priznati da nam je katolički tisak relativno kasno počeo, te da je bio malobrojan i slab. Za to nije kriva samo naša zaostalost, nego i specifične okolnosti u kojima je na prvom mjestu bio nacionalni interes, zbog kojega se izbjegava sve što bi moglo ugroziti potrebno jedinstvo u borbi protiv nacionalnih protivnika.²⁷ Zapravo to nastojanje oko jedinstva kršćanskih crkvi, ekumenska otvorenost, prihvaćanje demokracije, poštivanje autonomnosti profanoga područja jesu vrednote koje je potvrdio Drugi vatikanski koncil. No, ljudi koji su ih zastupali i koji nam se danas čine vrlo modernima, učinili su pogriješku time što se nisu dovoljno

²⁶ *Glasnik presvetog Srca Isusova* počinje izlaziti godine 1892. u Sarajevu da bi nakon dvije godine prešao u Zagreb, oko prijeloma stoljeća postiže nakladu od 12.500 primjeraka.

²⁷ Tipičan je za to slučaj osnutka Đakovačke tiskare 1877. godine. Biskup Strossmayer naumio je tu tiskau nazvati »hrvatskom katoličkom«. Tada mu piše Rački da to ne bi bilo dobro, jer će se tada uskoro pojaviti srpska pravoslavna i židovska neutralna i onda, eto tri tiskare na malom prostoru od kojih nijedna neće moći opstati. Strossmayer mu zahvaljuje na upozorenju, te se ispričava što od silnih poslova često i na vlastite misli i ideje zaboravi. Vidi: *Korespondencija Rački – Strossmayer*, Zagreb 1929, sv. 2, str 134-135.

trudili oko toga da u tom duhu odgoje mladu laičku inteligenciju, nego su je prepustili neprijateljima Crkve. A treba reći i to da uravnoteženost, tolerancije i pomirljivost nisu baš u stanju mobilizirati mlade ljude, a nisu uvijek niti najbolji saveznici uspješnosti tiska. Stoga će mnogo veći uspjeh u organizaciji katoličkog pokreta i širenju katoličkoga tiska donijeti djelovanje biskupa Antona Mahnića, koji je u Hrvatsku prenio »podjelu duhova« kakva je već prije bila aktualna u Sloveniji.

Treba konačno naglasiti da katolički tisak, uz izuzetak malih pučkih listića (ali oni su bili mjesečnici), nikada nije postizao onu popularnost i onolike naklade kakve su postizali liberalni listovi, jer je on bio ograničen glede sadržaja i glede načina prezentacije. No, nikad Crkva i nije stupila na to područje dovoljno ozbiljno. I kad bi se krenulo s izdavačkim pothvatom nekog periodičnoga lista, nikad se nije angažiralo dovoljno ljudi niti se uložilo dovoljno novaca da bi se sve moglo postaviti profesionalno, te postići primjeren uspjeh.

Stoga Crkva na području upotrebe suvremenih medija, što je počelo sredinom 19. stoljeća, još uvijek nije rekla posljednju riječ i nema pravog razloga da ona u tome ne bude vrlo uspješna. Vjerujem da, kad Crkva doista shvati važnost i mogućnosti medija, da će ona i tu postići uspjeh kakav zaslužuje evanđelje, koje se najbolje širi osobnim svjedočanstvom, što mediji mogu približiti milijardama ljudi.